

Рецензії

УДК 32.019

МОЗАЙКА СПОГАДІВ «ЗВИЧАЙНОЇ ЛЮДИНИ»: НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ПРОПИСАНИХ ІСТИН ІСТОРІЇ

*(Рец.: Цеклер Е. Ганс Кох / Еразмус Цеклер; упор. І. Монолатій;
пер. з нім. Г. Петросаняк. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. – 128 с.)*

В івано-франківському видавництві «Лілея-НВ» побачило світ видання, присвячене знаному дослідникові Східної Європи, дійсному членові НТШ Гансу Коху (1894-1959).

Фактично у книжці вміщено студію-спогад відомого німецького хірурга, професора Еразмуса Цеклера (1925 р. н., Станиславів; нині – Івано-Франківськ) про його хрещеного батька – видатного німецького історика, військово-політичного діяча, перекладача й українознавця Г. Коха (с. 17-46). Окремо подано власне розповіді Г. Коха про перебіг двох світових воєн на українських землях, які відтворюють мозаїку спогадів про драматичні сторінки історії України (с. 47-123). Ці сторінки власного життя німецького офіцера й великого приятеля українців є цінними щоденниковими записами про межі людського і нелюдського в історії. Доповнює книжку й інтерв'ю українського дипломата й журналіста Євгена Онацького з Г. Кохом (с. 124-127), віднайдене упорядником у берлінській україномовній газеті «Український вісник» за 12 липня 1942 р.

Видання відкриває розлога передмова упорядника цього видання, довголітнього дослідника українсько-німецьких взаємин, професора Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника Івана Монолатія (с. 5-16). У ній він стверджує: «...правдивий життєпис цього знаного і незнаного вояка і ученого ще не написано ані представниками його народу, ані нами, українцями. Сподіваюся, що ця книжечка стане добрим початком для того, щоб зрозуміти невеличкий роман про людське призначення галицького німця у вирі кривавого ХХ-го століття і прочитати його українською – мовою народу, з яким він був завжди поруч – з ідейних чи то ідеологічних переконань» (с. 16).

Справді дотепер широкому загалу українців головний герой рецензованого видання маловідомий. Громадяни нашої держави радше знають сумновідомого гітлерівського ката, райсхкомісара України, воєнного злочинця Еріха Коха (1896-1986). А от про уродженця німецької ко-

лонії Зимна Вода на сучасній Львівщині Ганса Коха – видатного німецького історика, богослова, педагога, сотника Української Галицької Армії, кавалера Хреста Симона Петлюри, дійсного члена Наукового Товариства імені Шевченка і перекладача, і водночас німецького військовика і розвідника, капітана Вермахту та співробітника Абверу – знають мало. Відтак слід вітати таку першу, вочевидь, спробу «вписати» Г. Коха в сучасний вітчизняний науковий та суспільний дискурси. Належить тут подяка і упорядникові видання І. Монолатієві та знаній перекладачці Г. Петросаняк, а також вище зазначеному видавництву.

Як тоді ж дослідити життєпис небайдужої (з різних причин) до українців та їхнього національного будівництва людини в умовах бездержавного статусу 1920–1950-х років? Як, опираючись на спомини Г. Коха, котрі позначені яскравим суб'єктивізмом, показати більш-менш реальне обличчя т. зв. звичайної людини і, у нашому випадку, військовика кількох формацій, не завжди прихильних до українців та інших націй?

Вочевидь, таке складне завдання, яке постало перед автором передмови та упорядником, він виконав з гідністю. Адже, І. Монолатій використав підхід вже апробований ним у попередніх студіях над життям і діяльністю етнічних акторів, відтворюючи факт за фактом складну біографію Г. Коха, у багатьох випадках деміфологізуючи її героя та його «українськість». Адже, зазвичай, у біографіях, які крок за кроком простежують заплутаний життєпис свого головного героя, покликаючись на конкретні факти, у певний момент мусить з'явитися постать детектива. Ця фігура й стає другим повноцінним героєм біографії, адже наратор-детектив мусить розшукувати свідків подій, розмовляти з мешканцями місцевості, в якій міг перебувати його протагоніст. Саме тому біограф-детектив й трактує життя свого героя як загадку чи серію загадок, що їх треба розв'язати; часто-густо опиняється перед неминучістю того, що більшість з них так і залишиться без відповіді. Для цього оповідач може не дотримуватися якоїсь «генеральної» лінії, чи слідувати лише за конкретними датами, пам'ятаючи про певну гіпотетичність віднайдених фактів та аргументів [2, с. 203, 204].

Відтак І. Монолатій крок за кроком розплутує непросту біографію Г. Коха, вказуючи на її «білі плями» та проблеми прочитання окремих фактів. В підсумку, дослідник, на наше переконання, прийшов до кількох важливих висновків, розуміння яких коригує вже усталені догми про німецько-українські та українсько-німецькі взаємини, участь у них зовнішнього фактора, сказати б, «третьої сили».

По-перше, позаяк досі факти участі окремих галицьких німців у Визвольних змаганнях 1918–1920-х років, серед них – і Г. Коха, трактувалися виключно як підтримка українських державотворчих зусиль, а Коховими сучасниками вважалися «найзамітнішим розділом німецько-українських взаємин» (с. 7), І. Монолатій розвіює ілюзію, що, усі як

один, німецькі офіцери на службі УГА, були заповзятими українофілами. Дослідник стверджує: «Ім-бо йшлося з-поміж іншого й про безперервне перебування на військовій службі, навіть після падіння монархії Габсбургів» (с. 7). І як доказ цього наводить вже «хрестоматійний» приклад коменданта Гуцульської сотні УСС, отамана Альфонс Ерле (1888-1939) – начальника штабу Першого корпусу УГА, член делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції. Щоправда це не завадило А. Ерле брати активну участь у праворадикальних рухах у повоєнній Європі. Вже у 1930 р. той вступає до Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини та Штурмових загонів (СА), а 1938 р. стає бригаденфюрером СА.

Слід погодитися із упорядником спогадів про Г. Коха та власне Кохових текстів про перебіг світових воєн на теренах сучасної України, що галицькі (і не лише) німці мусили – з різних причин – робити свій вибір в кількох площинах. А тому площина політична чи, пак, партійна, в умовах повоєнної європейської геополітичної шахівниці, була вже надто визначальною. Відтак Кохове націонал-соціалістичне «минуле» (як і ще кількох німецьких офіцерів в УГА), про що йдеться у розвідці Е. Цеклера, не було чимось винятковим. Тому І. Монолатій цілком резонно висновує: «Зрозуміти, що насправді трапилося і чому з Кохом та тисячами інших східноєвропейських німців у переддень і під час останньої глобальної катастрофи людства, ось у чому завдання його майбутнього українського біографа» (с. 7). Адже, як згадував Я. Стецько, вже після Другої світової війни у розмові з ним Г. Кох заявив: «Я є християнин і німецький патріот і складав присягу вірності німецькій державі, що збережу теж означені таємниці і від цієї присяги мене досі ніхто не звільнив» (с. 7).

По-друге, упорядник, зберігаючи певну дистанцію, не піддається спокусі глорифікації Г. Коха винятково за його позірну проукраїнську позицію як колишнього сотника УГА, пояснюючи місце і роль свого героя у заплутаному трикутнику німецько-польсько-українських взаємин міжвоєнтя.

Відаючи належне науковим та громадським ініціативам Г. Коха у передвоєнному десятилітті, найімовірніше інспірованими спецслужбами Третього Райху, І. Монолатій відзначає застереження польської сторони, яка трактувала приїзди Г. Коха до Галичини не інакше, як «підозрілою німецькою пропагандою в українських колах Східної Малопольщі» (с. 8). Окрім цього упорядник нагадує, що Г. Кох залишався відомим німецьким інформатором у «східноєвропейських справах», поряд із іншими учасниками Визвольних змагань 1918–1920-х років, для збору інформації про настрої українців Галичини щодо польської адміністрації й про ситуацію у Советському Союзі, кордон з яким пролягав по р. Збруч (с. 9).

Зауважмо, що це було наслідком несподіваної появи нового союзника скривдженої та поневоленої української нації. Зокрема, 2 квітня

1933 р. львівське «Діло» поінформувало українців про промову А. Гітлера, виголошену перед іноземними журналістами у Берліні під заголовком «Сенсаційна заява Гітлера в українській справі». Така «поява» супроводжувалася поступовою популяризацією пронимецьких настроїв в середовищі українства. Вже влітку 1933 р. польські слідчі органи в Галичині констатували зростання пронимецьких симпатій серед студентів та випускників гімназій. Наслідком цього були антиєврейські настрої української молоді, яка все частіше зверталася до подій у Німеччині. Реалізації таких симпатій сприяла, з одного боку, інформаційна, матеріальна і моральна підтримка окремих інституцій української еміграції у Німеччині та ОУН, а з другого – пропаганда німецьких урядових кіл. У таких контактах головною була теза про те, що визволення України може настати тільки за допомогою Німеччини [1, с. 113-138].

Позаяк Г. Кох уміло маніпулював громадською думкою про себе, його сучасники-українці відзначали, що «слухаючи проф. Коха, його пересякнутої любов'ю до України мови, важко було би сказати, чи це говорить німець – наш щирий і вірний приятель, чи український патріот» (с. 10).

Важливим доповненням рецензованого видання є його окремі ілюстрації. Адже вперше читач побачить, серед іншого, зображення паспортів, якими послуговувався Г. Кох (особливо за часів належності до націонал-нацистів), а вони не будуть містити його прізвища (Кох); у них фігурують прізвища вигадані (с. 28, 32). Вже сам по собі цей факт підштовхує до думки про неминучу конспірацію головного героя рецензованого видання.

По-третє, розповідаючи про початок Другої світової війни, за лаштунками якої місце і роль Г. Коха (служба радником губернатора дистрикту «Галичина» О. Вехтера, членство в німецькій репатріаційній комісії у Львові з переселення німців на Захід, причетність до формування батальйонів «Роланд» і «Нахтігаль», співпраця з Абвером), з огляду на доступні джерела, ще далекі від об'єктивних оцінок, упорядник розповідає про Кохові суперечки з українськими націоналістами, заперечення щодо проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р., його мовчання під час масового знищення цивільного населення у Бабиному Ярі у 1941 р. (с. 10-14). І. Монолатій зазначає: «В атмосфері фактичного несприйняття українським націоналістичним підпіллям своєї місії, Г. Кох у той час лише спорадично з'являвся на українській політичній сцені, вочевидь, відіграючи не завжди самотійну роль» (с. 12). Тим паче, але про це, як і про попередні сюжети непростих українсько-німецьких політичних взаємин, у рецензованій книжці Г. Кох не згадує. Закриті сторінки біографії німецького науковця та офіцера не переконують І. Монолатія у тому, як зазначала українська преса США у 1970-х рр., що «під час гітлерівського походу на Схід

проф. Ганс Кох перебував в Україні виключно з місією збереження історичних і культурних пам'яток» (с. 13).

А що остання воєнна доба в біографії Г. Коха досі є найконтрверсійнішою та найзамовчуванішою у його життєписі, поведінку Г. Коха у «єврейському питанні» упорядник видання пропонує оцінювати використовуючи модель поведінки очевидців Голокосту – тих «страхітливо нормальних людей», які були поряд з жертвами нацистського режиму, однак залишалися спостерігачами злочину. Адже це, як ми зауважували в одній з публікацій, той з варіантів, який обирає «нормальна людина», опинившись на роздоріжжі геноциду – залишитися пасивним статистом біди, в якій опинився «чужий», сприяти його порятунку чи стати злочинцем.

Непросто нині читати спогади Е. Цеклера про поведінку Г. Коха у цих подіях:

«Дядько Ганс Кох розповідав:

– Цивільна адміністрація Києва, а також СС і об'єднання поліції повідомили вермахту, що євреї Києва повинні зібратися на певних вулицях, бо їх будуть евакуювати. Завданням вермахту було перекрити ці вулиці. Понад 20 000 єврейських чоловіків, жінок і дітей з валізами в руках ішли до місць збору, що були позначені плакатами. Їх погнали до великого яру неподалік від міста, який називався Бабин Яр. Як згодом виявилось, там було не 20 000, а понад 30 000 людей. Вони мусили роздягатися. Їх розстріляли.

– Двадцять тисяч людей розстріляли?

– Так.

– Як, з автоматів?

– Ні, есесівці розстрілювали їх по одному. Вони кричали, притискаючи до себе своїх дітей. Трупи падали один на одного.

– Ні, дядько Кох не бачив цього, це розповідали згодом, але люди в місті чули постріли ще два дні. Есесівців, які «працювали» багато годин, замінили на інших. Це була важка робота, ввечері їм дали самогону. Коли з'ясувалося, що відбувається, до Коха прийшли українські друзі, які були одружені з єврейками, й попросили про допомогу. Ні, вермахт ні про що не здогадувався, і сам Кох як член II відділу (Абвер) нічого не знав. Усі думали, що йдеться про евакуацію євреїв» (с. 36).

Упорядник видання застерігає, що за таких обставин позиція Г. Коха – представника вищої німецької влади у Києві мала б бути, щонайменше, визначальною. Натомість 5 жовтня 1941 р. під час зустрічі з представниками Української Національної Ради, яка відбулася в Головному німецькому управлінні, Г. Кох радив змінити російські назви київських вулиць на українські, створити українську поліцію, а також перебрати керівництво церквою до своїх рук (с. 14).

Погодьмося, що Кохова позиція тут виглядає досить стриманою та неконкретною. А той факт, що у його текстах, представлених у рецензо-

ваному виданні, не знайдемо згадок про ті події лише ускладнює намагання сучасних дослідників його біографії зрозуміти його вчинки під час Другої світової війни. Їх, думаємо, слід оцінювати з позицій його належності до панівної на той час нацистської ідеології та військового обов'язку – від чого він ніколи не відмовлявся. Відтак перед нами проблема того, чи маємо право, а якщо маємо, то саме яким чином оцінювати тексти колись або нині написані «нормальними людьми»: «...ми єдиним дотиком пера закреслюємо винуватість одних і страждання інших, відмовляємося від елементарної справедливості задля карикатурної ідеї, що спала на думку якомусь навіженому. Звичайно ж, і ті, і ті, і ті зліплені з одного тіста, але справедливість хвалить чи карає за скоєні вчинки, і тільки в цьому вона відрізняється від співчуття, яке застосовується щодо істот, а найбільше – до антропології, що вивчає радше настрій людини, ніж той чи інший окремо взятий вчинок» [3, с. 206].

Висновуючи, зазначимо, що факт появи сучасного українського видання, який містить безпосередні спогади про Г. Коха, а також його тексти-спостереження про Україну є важливим причинком до вивчення згаданих у цій рецензії подій, як то кажуть, «з перших вуст». Звісно, вони надто суб'єктивні, а тому – надто цікаві як з історичного, політологічного, так і текстуального погляду (адже цілком «вписуються» у інтертекстуальний вимір, скажімо, тексту іншого німецького офіцера Е. Юнгера «В сталевих грозах»). Щоправда поза сумнівом Ганс Кох, як і показано у цьому виданні «... був передусім і завжди сином свого народу – вояком і вченим. Історія Ганса Коха – це, звісно, його власні ігри з долею і недолею, балансування між «своїм» і «чужим» народами, сповідання патріотизму й партійної належності, численні втечі без кінця, активне поборництво східноєвропейськості в цілому і українськості зокрема» (с. 16).

І, додамо, поборництво свідоме, спрямоване на отримання у недалекому майбутньому нехай і символічного, але капіталу «не-українця», якому нібито вдячна Україна. Сподіваємося, що видання Е. Цеклера «Ганс Кох» (Івано-Франківськ, 2016) та заховані у ньому тексти самого Г. Коха лише по-доброму спровокує необхідну нашій науці дискусію про місце, роль і статус «звичайних людей» у трагедіях ХХ ст.

Література:

1. Гон М. Із криводою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935-1939) / М. Гон. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 192 с.
2. Монолатій І. С. Ідентифікація етнічних акторів: варіативність моделей біографії та їх можливості / І. С. Монолатій // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – № 3 (23). – Івано-Франківськ, 2015. – С. 198-206.
3. Тодоров Ц. Обличчям до екстремі; пер. з фр. Я. Салиги / Цветан Тодоров. – Львів: Літопис, 2000. – 415 с.

М. М. Гон (м. Рівне)